

POÓR JÁNOS

ADÓK, KATONÁK, ORSZÁGGYŰLÉSEK 1796–1811/12

A nemesi felkelések gazdasági és társadalmi háttéréhez

(Universitas Kiadó, Budapest, 2003. 264 o.)¹

A hivatalos ország és a nem hivatalos ország viszonya régi és sokarcú európai probléma. Poór János mintegy másfél évtizede kitűnő kismonográfiában mutatta be a nem hivatalos felvilágosodott ország világát. Most pedig, jelen művében, a törvényes ország másfél évtizedéről ad képet, pontosabban a diéták összteljesítményéről. Fő forrása a diéták kiadott anyaga, azok a vasok kötetek, amelyeket általában nem igazán forgatnak a történészek, hiszen elég nehezek, és nem igazán érdekfeszítők. A diétai anyag mellett alkotmányjogi és a törvényeket értelmező kéziratokat szólaltat meg. „A feldolgozás módja hagyományos” — vallja a szerző, kissé megtévesztve az olvasót, hiszen nem egyszerűen politikatörténeti, hanem egyben jogtörténeti értekezést is írt. Mivel a rendi alkotmányosság két fő eleme az adó- és az újoncmegajánlás, Poór János feladatát az ezekre vonatkozó „történeti terminusoknak történeti körüljárására” összpontosította. Ennek megfelelően a kronológiai tárgyalási mód helyett a tematikus választotta. Mindaddig senki sem vizsgálta ilyen alaposan a XIX. század elején hozott törvények tartalmát, fogalmi pontosságát. Korántsem hagyományos ma az, hogy újkori történész az időben ilyen mélyen visszamenve nyomozza a jogi formulák változását. Évszázadok homályába való visszatekintéseivel egész sor idevágó kérdést tisztázott. Elemzéseinek tükrében szépen kirajzolódik a rendi törvényalkotás logikája, a fogalmi pontatlanság instrumentalizálásának kifinomultsága és brutalitása. Példái is amellett szólnak, hogy milyen gyümölcsöző lehet, ha a történész legyőzi a paragrafusoktól való – részben természet adta, részben a történelem sugallta, többé-kevésbé talán egészséges – irtózását. Hosszan sorolhatnánk a példákat. Először is a ma egyre erősebb borzongást kiváltó adóval kapcsolatban. A végkövetkeztetés a katonaság problémáira is áll: „Inkább azt lehet összefoglalni, mi az, ami bizonytalan a törvényekben.”

Jellemző, ahogy a Rákóczi-szabadságharcba belefáradt felek, az állam és a rendi társadalom, leszerelték a nemességet, és ez a személyes felkelésen és a bandériumok kiállításán túl, minden más korábbi terhet törvényesen subsidiummá minősítettek. A nemesség következetesen érvényesíteni akarta a föld adómentességének elvét, és biztosítani a nemesi birtokszerezés lehetőségét. A munka eredményeként az eddiginél élesebb fény vetül a posztjoezefinista abszolútizmus és rendiség dualizmusának működési mechanizmusaira. A végeredmény: a hiánypótló fogalomtörténeti összefoglalás, majd a nemesi társadalom és a politikai elit éles elmarasztalása. A szerző következtetései több vonatkozásban is újabb kérdéseket vetnek fel, és – nyilván egyik céljának megfelelően – vitára ösztönöznek, részben a jelen mű egyes téziseivel, de egyben az újkori fejlődésről kialakított historiográfiai álláspontokkal is, és ha vitázunk velük, akkor célunk új távlatok keresése is, nem pedig elvont történelmi igazságok bizonygatása.

A munka historiográfiai helyzetképpel indul, így magától adódik a kérdés, hogy ez a kép mennyire teljes, és a rövid jellemzések mennyire árnyaltak. Más szóval, miként illeszkedik a jelen munka a jelenkori historiográfiai kontextusba. Kétségtelen a tárgyalt időszakra „a történetírás túlnyomóan negatív ítélete”. De az is kétségtelen, hogy a megidézett szerzők keresték a magyarázatot az őket is nyomasztó történelmi helyzetre. Wertheimer Ede műveiben nem a sommás elmarasztaló és a felmentő ítélet az érdekes, hanem az, ahogy élénk tárgyalják a diétai politikai élet differenciáltságát, különböző irányzatok összecsapását, és közben a szerző mindvégig érezteti: forrásai nem teszik lehetővé, hogy arról is írhasson, amit a hajdani kortársak gondoltak, és csak bizalmas körben tártak fel egymásnak. Marczali Henrik észrevétele klasszikus érvényű: „...az országgyűlések története nem a nyilvánosság előtt folyik.” A történészek közül Domanovszky

¹ A jelen írás *Poór János: Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12* című akadémiai doktori értekezéséről elhangzott opponensi vélemény némileg módosított változata.

Sándor lett a legbeavatottabb ebbe a világba. Igaza van Poór Jánosnak, hogy „parancsoló köteteknek megjelenése után senki sem vállalkozott” a korszak politikátörténetének vizsgálatára, hiszen feltárult az, ami a történész számára egyszerre áldás és átok: az egykori élet – munkára ösztönző és munkától riasztó – sémákba nehezen szorítható gazdagsága. Igaza van Poór Jánosnak abban is, hogy Domanovszky került a minősítéseket, ugyanakkor mégis minősített, amikor az 1811–1812-es diéta felosztásának jelzése után vissza- és előre tekintett: „a nemzeti fejlődésben így is keserves cezúra volt az abszolutizmusnak ez a 13 esztendeje [1812–1825], amely egy 22 éves [1790–1812] föllendülési korszak további építő munkáját szakította meg. Igazságtalanság azonban a kor emberével és törekvéseivel szemben, ha ezt az időszakot nem számítjuk a nagy magyar reformhoz.”

Nem célunk ez alkalommal annak a – Domanovszky-idézetünkben is felvillanó – többé-kevésbé látens vitakérdésnek a tárgyalása, hogy mikor is kezdődött a reformkor, van-e folytonosság – és milyen – az 1790-es és az 1830-as évek reformtörekvései között. Viszont röviden talán célszerű lehet utalni erre a vitára. A historiográfiai körképben talán bővebben lehetett volna utalni azon jelentős munkákra, amelyek ellentmondanak a hagyományos és többé-kevésbé hivatalos periodizációnak. Csáky Móric munkája szerepel, de Kecskeméti Károly monográfiáját nem említi. Ezek sem rehabilitálják a hivatalos Magyarországot. Nem is céljuk. Az említett szerzők „hosszú tartamban” gondolkodnak. Kecskeméti kifejezetten provokatív, kérdés-feltevési gondolatilag termékenyek, és ma sem vesztek érvényükből. Például az sem, amikor azt vizsgálja, hogy a korszak periodizációja miként került a „25 év mítoszának” hatása alá. Egyébként Horváth Mihály maga is küszködött önnön mítoszával. Magyarország történelme című szintézise egyszerre képviseli és mond némileg ellent neki, ugyanakkor racionális magyarázatot keresve arra, hogy az 1790-es évek oly ígéretes nekilendülését miért követte az eszmék és tettek apálya, nálunk és egész Európában. Horváth Mihálynak ezen művében és hajdani *Ellenőrbeli* (Poór János által nem említett) cikkében valamiféle pátthelyzetnek is tanúi lehetünk, és pedig annak, hogy egyik fél sem kezdeményezi komolyan az adott rendszert és a rendiséget feszegető reformokat, nehogy a másik fél ellene kijátssza

saját kezdeményezését. II. József reformpolitikája, mint H. Balázs Éva és Hajdu Lajos oly alaposan bemutatta, radikalizálta a magyar felvilágosodást. A radikalizálódásnak megvoltak az objektív és szubjektív határai. Az viszont már az ellenforradalmi paranoia eredménye lehetett, hogy a besúgók – Wertheimer Ede fő informátorai – állandóan francia forradalmárokkal példálóztak, amikor a magyar diétai hangadókat jellemezték, akiknek taktikájáról és stratégiájáról sok mindent regéltek, de mindezt megsúrvé, alighanem jó néhány olyan mozzanatot lehetünk fel, amelyek kiégyécsíthetik az országgyűlési irományok alapján kialakítható képet. Szeckfü Gyula – Wertheimer munkáiról elfeledkezve – szóvá is tette Magyar történetében, hogy – bár talán Horváth Mihály az egyetlen, aki a diétai anyagot átnézte – „beosztása, mely szerint már 1802 óta ébredés korszaka van, nem fogadható el”. (Egyébként korábban ugyancsak Szeckfü hangoztatta, Horváth Mihályal egybehangzóan, hogy „a század fordulója után [...] a nyelvi mozzalom nemesi elemei háttérbe szorulnak, immár nem tesznek különbséget nemes és jobbágy közt”. És mint tudjuk, a diéta törvényt hozott a nem nemesek pörölhetési jogáról is.) Poór János az ennek ellentmondó, élesen elmarasztaló minősítést idézi Horváth Mihálytól. A historiográfiai körképben mind Grünwald Béla, mind Marczali Henrik megnyilatkozásaiból olyan elemek kerülnek bemutatásra, amelyek feledtetik, hogy ők milyen széles európai összefüggésekben értékelték a honi fejleményeket. Grünwald világosan leszögezte, hogy „a rendi alkotmányok közös hibája az, hogy e formában nem lehet megteremtteni az összhangot az állam és társadalom között”; különösen oly időkben, amikor – mint Marczali hangoztatta – „a forradalom mindenütt megöli a reformot.” Marczali nézeteinek a jelzését Poór János egy stb.-vel zárja, mintha a nagy történetíró okfejtése a kényszerpálya kényszerképzetének mechanikájával lenne leírható. Márpedig a tárgyalt időszak jellemzése ennél árnyaltabb, hiszen – mint Marczali írja – amikor „a francia felforgató eszmék veszedelme megszűnt, ismét útja nyílt a reformnak”; mert: „A magyar társadalmat 1790-től 1815-ig nagy alkotmányos érzék mellett a javításhoz való erős hajlandóság jellemzi. Minden hazafi kiveszi részét a nagy munkában. Csak azt nem tudják, hol kell kezdeni, hogyan kell a sok külön elszigetelt törekvéseket egy cél felé egyesíteni.” És

amikor a magyar nyelv terjesztése érdekében törvényeket hoztak, akkor „a nemzetiségnek demokratikus alapra helyezése volt az az elv, mely itt jelenik meg történetünkben először”.

Némi célzatossággal idéztem ezt, mintegy jelezve, leegyszerűsítőnek érzem, hogy – mint Poór János írja – csupán „szimbolikusak lennének a magyar nyelv ügyében tett”, egyébként „jeles eredmények”. Mindez mintha már elvezetne a fő témától. De nem így van, mert a nyelvkérdés, ha eltekintünk közvetlen politikai töltésétől, egyben valamiféle szelap szerepét is játszotta, olyan helyzetben állították előtérbe, amikor más súlyos kérdésekben nem tudtak konszenzust kialakítani.

Poór János periodizációja, az 1796–1812-es időszak korszakként kezelése mindenképpen indokolt. De vajon az 1790-es évek és az 1820-as évek diétai bizottságok munkálatai közé eső szakaszban vizsgálódva, a fogalmi „körüljárás” nem hozhatott volna még több eredményt? Az operátumokban ugyanis a rendiségnek alaposabban kellett szembesülnie saját magával. A viták során a bizottsági tagoknak őszintében és teljesebben kellett nyilatkozniuk azokban a nagy kérdésekben, amelyeket Poór János filológiai nagytíója alá helyezett.

Poór János könyve historiográfiai bevezetőjében Szekfű Gyulának a nemesség szociális érzéketlenségét illető észrevételét is idézi. De vajon nem emelte-e ki összefüggéseiből az idézetet? Szekfű igazán vigasztalan képet festett, amikor bevezette a rendi nacionalizmus – oxymoronszerű – korszakjelző fogalmát. De a színfoltokat is rávítte a sötét képre. Elmarasztalta a diétai nemességet, de a korszakon belül érzékeltette a fejlődést, amikor kiemelte, hogy a magyar felvilágosodás értelmiségi alakjai olyan „eredeti egyéniségek”, akiknek annyira eltérőek az eszményei, hogy „innen a szívárványszerű, alig megfogható volta az eszméknek, melyeket ez a valósággal »felszabadult« magyar generáció termelt ki magából”. Így „az új nemzeti gondolat számára intézmények nem, legfeljebb érzés és hangulat állott a XVIII. század végén készen”. Viszont már „tapintható a nemzeti mag, mely a rendi burkot szét fogja repeszteni”. Ezt „a fiatalos új erőt egyelőre még akadályozza mozgásában a régies szabású rendi öltözék, de már érezhető, gesztusainak szenvedélye már megjósolja, mily szabad szárnyalásban fog fölfelé törni, ha egyszer, Széchenyi vagy Kossuth gondolkodásában, meg fog szabadulni a rendi köllöncötől...”.

Szekfű fogalomalkotó leleménye: „a felvilágosodott rendiség” terminusa is a folytonosság és a fejlődés folyamatosságának lehetőségét érzékelteti. A reakció nem bizonyulhatott mindenhatóan. Igaz: „Szelesebb horizontra azonban kevesen vágyakoznak; az európai felvilágosodásnak leghatékonyabb adagait, a politikai gondolatokat nem hajlandó többé bevenni a vagyont és előjogait féltő rendiség, úgyhogy a modernebb ideák csak a felszín alatt, látszólag közömbös formában élhetnek. De életük pontosan megfigyelhető, és ezzel bizonyíthatjuk, hogy a XVIII. század felvilágosodásától egyenes vonalban húzódik a változás, a modernizálódás szükségérzete egész a 30-as évek liberális reformnemzedékéhez,” közben pedig az 1825-ös diétán már a rendi alkotmány „szinte a felszín alatt” átváltozik „konstitucionálissá”, miután a rendek már 1812-ben „elméletben és magatartásukban modern alkotmányos alapokra helyezkedtek”. Mindezt azért is idéztük, hogy érzékeltessük, miként kerekedik felül egyazon szerző művében is a hosszú távú történelemszemlélet a rövid időszakokra korlátozódó helyzetmegítélésből fakadó, globálisan ítélkező szemléleten, miként üt át a történeti valóság érzékelése a történetíró ideológiai szenvedélyein, és így láthatunk, Szekfű a nemesség világának megjelenítéskor is jelezte a változás és változtatás igényét és szándékát, bár a rendi érdekvédelem szándékát még az 1830-as évek liberális törekvéseire is igyekezett rávetíteni, például gondosan vigyázott arra, hogy ifj. Wesselényi Miklós jelentőségét ne ismerje fel.

Poór János filológiai elemző munkájának nagy érdeme a kontrafaktualitás mellőzése. Szigorúan a tényekre szorítkozik. A tényekről a források tudósítanak, melyek maguk is tények. Minden kornak és időszaknak olyanok a forrásai, amilyet megérdemel – többé-kevésbé. Már Kossuth Lajos szóvá tette, hogy nem maradt fenn semmi a hajdani kerületi gyűlésekről, a főrendek tárgyalásairól. Ugyanakkor a rendelkezésre álló diétai anyag mintha szándékosan burkolózna a kollektív homályba, mintha rejtőzködnének azok a kiemelkedőbb figurák, akiket a spiclijelentések nem győztek kárhóztatni. Aligha véletlen, hogy nem maradtak fel a diétákról olyan naplók, mint a későbbiekéről. Így valóban „a nemesi maszsa” összteljesítménye jelenik meg a források tükrében. Talán még ez is ösztönözt az időbeni filológiai mélyfúrásra, mint az eredmény is mutatja, hiánypótló és szinte sziszifuszi

munkára. Poór János – mint jeleztem – gondosan be is mutatja, hogy a törvények szövege mennyire bizonytalan, homályos, nélküli a pontos normativitást. Majd kemény erkölcsi ítéletet mond a rendiség és a bürokratikus abszolutizmus dualizmusa fölött. „Ki nem mondott nagystílus alkuról van szó”, miközben „az udvar nem tett semmit a nemesség álságos szerepjátéka leleplezése érdekében”. Tegyük hozzá, nem is tehetett, mert ha a híveinek írásait mind engedni megjelenni, akkor kellemtelen válaszok jelenhettek volna meg, mint Kovachich kéziratban maradt művei, melyek egyike szórakoztatóan jellemzi a kettős diskurzusban is jeleskedő, hivatalra és nemesi birtokra éhes köpenyeg- és tollforgatókat, mint típust, akiknek szellemi teljesítményét a jelen mű elég sokra értékeli. Nem véletlen, hogy Metternich sem örült, ha egy-egy ilyen vérmesebb, abszolutizmust igenelő tollforgató a magyar rendiség konzervatívizmusát kiadványában feszegette, vagy csak feszegetni akarta. Jobban konvenniált a nemesi sérelmi politika, amely Kecskeméti Károly szerint olyan „szelep” volt, amely a már említett dualizmus fenntartását biztosította.

Poór János erkölcsi színezetű ítéletmondása az egész rendszer problematikáját némileg erkölcsi problémává alakítja. A „mi a teendő” – általa feltett – kérdésére válasza egyértelmű: „elő lehetett volna venni Hajnóczy [...] műveit”. Igaz, azok nem jelentek meg, de még a jóval mérsékeltébb írások sem. De az is igaz, mint a szerző hangoztatja, hogy ismerték őket, és ezért is ásták mélyre azokat, bár a Balítéletekről-ben, amely a rendi jogvédelem köntösében politikai liberalizmussá teljesíti ki a felvilágosodás eszméit, érezhető Hajnóczy hatása. A cenzúráról mégsem lehet eltekinteni. Ha csak egy ponyva-versike megemlítette a háborús adóterhek nagyságát, a cenzúra már lecsapott, nem is beszélve az igényesebb értekezésekről. A parasztság helyzetéről csak uralkodói engedéllyel lehetett közölni bármit, így még Schlachta Ferenc úrbéres viszonyokról szóló, óvatosságot írásra sem láthatott napvilágot. Reviczky József hazát boldogítani akaró munkáin évekig rágódtak, és közben jól megdorgálták. A cenzor például Kisfaludy Sándor – Poór János által is idézett – Szózatából kifésülte a francia forradalom mozgósító erejéről szóló részeket is. Kecskeméti Károly szökepe „a cenzúrázott Magyarország”-ról tökéletes. Persze ezt a képmény cenzúrárt is lehet az elit számlájára írni.

De nem félő, hogy a kritika parttalanná válik? Hogy parttalanná válik a lehetőségek megítélése? Az 1800-as évek nemesi öndicsőítése után suhant is az ostor, amikor Kölcsey (ha az idézendő vers nem apokrif) így írt:

Páris ígért szabadságot,
Ti nem fogadtátok...

Poór János is majdnem költői magasba emelkedik, amikor ítélt: „Az 1800-as évek politikusai semmivel sem magyarázhatták szerény teljesítményüket. Nem hivatkozhattak az abszolutizmus nyomására. Ha akarták volna, 1809-ben el is szakíthatták volna az országot a birodalom nyugati felétől. Nem tették.” Tudjuk, hogy nem tették, de ők valóban tudták-e, hogy ilyen korlátlan lehetőségeik voltak? Kölcsey Ferenc csak 1820-as években döbbsen rá a nagy „lehetőségre”, és pillanatnyi ihletét, valamint jövőre vonatkozó vágyát dokumentálta. Igaz, az 1800-as évek diétáinak egyik szereplője, Perényi Zsigmond már az 1848 előtt jelezte Kossuthnak, hogy függetlenségi harc lesz, és miután nem tagadta meg a Függetlenségi nyilatkozatot, ki is végezték. Milyen reális alapja lehet annak, hogy ma 1809-en 1849-et kérjük számon? Ezt a kérdést kiegészíti az, hogy vajon számunkra nem inkább az az érdekes, ahogy az 1800-as években a mindennapi gondokról és a nagy perspektívákról gondolkodtak? És talán bizonyos időszakokban nem az a legfontosabb, amiről a legkevesebbet beszélnek?

A fő kérdés: a többlettermék elosztása. Ennek előállítója a paraszt. Braudel szerint a Földközi-tenger régiója „parasztkok, részmunkások, földtulajdonosok univerzuma”, és itt „rövid távon, hosszú távon a mezőgazdasági élet uralkodik. Eltartja-e az emberek növekvő létszámát, a városok luxusát, mely olyannyira elkápráztató, hogy csak azt látjuk? Ez minden nap, minden század alapkérdése. Minden más, ehhez képest, szinte nevetséges.” Magyarországon is így volt, kisebb luxussal, kisebb termelékenységgel, és kellő komikummal. A paraszti többletterméken hárman osztoztak. A termelő, a birtokos nemes és az uralkodó. Mindhárman egymás ellen szövetkeztek, és egyben a maguk módján összetartottak. A termelő és a birtokos nemesség szövetsége az adótörvények kaoszán, az adócsaláson és az adó mértékének megállapításán nyugodott. Ehhez járult még a katonáskodás kérdése. A katonák létszámának emelése munkáskezeket

vont el a gazdaságtól, ezért a nemesi vonakodás a haderő modernizálásával és növelésével szemben megint csak társadalmi érdeket érvényesített, a jobbágyét is, aki – mint Hobsbawn jelezte és a legkülönbözőbb hatósági személyek is megerősítették – valóságos katasztrófának tekintette a katonáskodást, és nem csak azért, mert az ő lúdtalpáról esetleg nem gondoskodtak olyan körültekintően, mint a nemesi felkelőkéről. A katonaság a családi gazdaság stabilitását veszélyeztette. A termelő paraszt másik pártfogója „a jó király” vagy „a jó császár”, és ez a szövetség a birtokos nemesség hatalmának megszorításán nyugodott. Az abszolutizmus védelem volt az elnyomás és a kizsákmányolás ellen, akárcsak a rendiség. Ennek a rendszernek megvolt a maga belső racionalitása. Ez biztosította stabilitását, és törekénységét. Ha megbomlott az egymással és egymás ellen szövetkező felek közötti „egyensúly”, akkor az addig békés parasztok vérengző kollektívummá változtak. II. József nagy árat fizetett azért, hogy a világot körültekintően kialakított társadalmi támogatottság nélkül próbálta át szervezni. II. Lipót óvatosabban játszott a tüzzel, viszont politikájával megerősített egy olyan felismerést, amely megerősítette a központi hatalom önbizalmát, és pedig azt, hogy a parasztságot ráengedheti a nemességre, és ehhez értelmiségi segítséget is kaphat. Ferenc császár fantáziátlansága a stabilitás záloga volt, és a stagnálás is, hiszen az ellen-felvilágosodás kemény rendőrralommal párosult, a Vérmező emlékéét 1802-ben felfrissítették. Egyébként a történelem igazolta a fantáziátlanságot, mert – mint Macartney jelezte – ahányszor hallgattott a tanácsadóira, és újított, nyomban háborút és területet veszített, így aztán Napóleon érdeme lett a Habsburg Birodalom – később újabb vereségeket hozó – reneszánsza.

Az 1830–1840-es évek példája azt mutatja, hogy a rendszerváltoztatás igénye egyszerre alkotmányos és társadalmi reformmal, pontosabban forradalommal kellett hogy összefonódjon. Kérdés, hogy az 1800-as években lehetett-e és volt-e a nemességen belül olyan réteg és csoport, amely a felvilágosodás örökségét éltette, reformmunkába kezdetett volna? Voltak egyének! De a reform feltétele az lett volna, hogy az 1790-es évek operátumait napirendre tűzzék. Így lehetett volna kilépni az említett patthelyzetből. Ez viszont elsősorban az ellen-felvilágosodást hordozó abszolutizmus és a hozzá lojális rendiség érdekeit sér-

tette volna. A nyilvánosságtól is jobban félt, mint a felvilágosodott rendiség hordozói, akik valamiféle utóvédharcra szorultak, és hangoskodó grava-minális politikára, miközben az operátumok elővételét követelték. Ezek megvitatása elsősorban a kormányzat számára nem kívánatos eszmeeserét indíthatott volna el. Az adott helyzetben viszont – mint Poór János munkája dokumentálja – senkinek sem volt érdeke, hogy feltáruljon az egész rendszer morális vagy amorális ökonómiaja, amelynek eltérő mértékben, de mindenki éltetője és foglya, hasznélvezője és kárvaltojtja volt. Az ország népe hol az inségtől szenvedett, hol a konjunktúra hasznát próbálta lefölnözni, élni próbált a gazdasági lehetőségekkel. Az adócsalással és a rendi rendetlenséggel összefonódó gazdaság is gazdaság.

Braudel így összegezte életének tanulságait: „Számomra a piac az egyenlítő, az egyenlítőtlől délre a déli félgömb, azaz a cserekereskedés, az egyenlítő fölött, az északi féltekén található a kapitalizmus. A déli félteke, a cserekereskedés szintje, ezt nevezik olaszul *economia sommersának*, ha ennek a »fekete« gazdaságnak a valósága nem egzakt, akkor az általam bemutatott konstrukció önmagától összeomlik.” A kapitalizmus ugyanis csak felépítmény, amelynek ereje mozgékonyaságában rejlik, és erejében, mert monopóliumokkal él, és csal. De ez ne vezessen erkölcsi ítélet alkotására, mert: „A kapitalizmus se nem jó, se nem rossz, nem erkölcsös és nem csaló, olyan amilyen, és számunkra a probléma nem az, hogy megítéljük, hanem az, hogy megértjük.” Így vagyunk a rendiséggel is, és a Habsburg Birodalom gazdasági világaival.

Az abszolutizmus és a rendiség féltékenyen őrizte pozícióit, hatalmának rejtett és nagyon is nyilvánvaló dimenzióit. Az uralkodó már múltjánál és helyzeténél fogva olyan legitimitáció forrása volt, hogy maga az önmagát megkoronázó császár is engedett az eurosznobizmus és a hatalmi legitimitáció iratlan parancsának, és hallgatott Talleyrand-ra, „osztályidegen” feleséget keresett, akit Metternich kínált fel. A boldog Ausztria házasodott, a magyar rendiség pedig akarva-nem akarva a lehetőséget éltette, hogy a népszuverenitás verbalizmusa valósággá válhat, mint ennek a folyamatnak egyik szakaszát Csáky Móric oly szépen érzékeltette. Anton Springer szerint az 1811–1812-es magyar diéta választási lehetősége nem az elavult alkotmány vagy az új értelmes alkotmány volt, hanem a törvények uralma vagy

pedig a kabineturalom, ezért a magyarok a rendi jogvédelemmel „érdemeket szereztek a hazának”. Persze ebbe az ítéletbe belejátszának az 1860-as évek jelenének vágyai, amelyek magukhoz igazítják a múltból alkotott kép sok részletét. Célirányos ítélet, mint Esterházy Mihály 1848 márciusában elhangzott mondása is, amelyet akár alkalmazhatnánk az 1800-as évekre: „Inkább alkotmányos pokol, mint abszolutista paradicsom.” Tudjuk, és láttuk, egyik sem fenyegetett.

De hogyan gondolkoztak az 1800-as években? Nem térünk ki a napóleoni ajánlatra, mert Poór János sem igazán veszi komolyan, hogy az átmenetileg világhódító francia hadúr és a színeváltozásban jeleskedő udvaroncok – B. Croce „Európa történeté”-nek leggátlástalanabb figurái – Magyarországgal kapcsolatban miben törték fejüket hatalmi számítássaik mérlegelésekor. Ha a magyar kortársak azt mérlegelték, hogy a francia forradalomból sarjadó fejlemények és alakok mit csináltak a korszellemmel, akkor az inkább riasztó lehetett, mint vonzó, bár Napóleon mítoszának volt egyfajta varázsa. Rendszerváltoztatáshoz azonban újabb – a forradalomból tanuló – forradalom perspektívája kellett, és vonzóbb Európa is, ennek vonzóbb képzete.

Dessewffy József az 1820-as évek elején így látta: „Hallatlan dolgok fognak előbb-utóbb következni mindenütt, ha a józanész valamiképpen el nem fordítja a legbutább és legalábbvaló indulatosságoknak kicsapongásait. Utoljára mi is részt fogunk venni. Adja Isten, hogy eszünk legyen akkor, és hogy igaz nemzeti függetlenséget szerezzünk magunknak. Úgy feláldozhatnók a feudále szisztémát – de nagyon kételkedem akár okosságunkban, akár nemes szívűségünkön – az egoisz-musz rozsdája eszi sziveinket – nem vagyunk mi többé arisztokraták, hanem cacokraták. [...] Nagy és közönséges lesz a pezsgés, a zavar, mert ez nem egy ország, hanem európai revolúció lesz – azonban ki fog vitetődni – mert megtanulták az emberek a francia revolúció hibái által: mit kell eltávoztatni a revolúciók haladásában. Ismétlem: nagy dolgokat fogunk érni, ha valami közben jövő fátom vagy az okosság és józanész szelleme nem fogja végképpen eloszlatni a tornyozkodó fellegeket.”

Ez az idézet egyben egyik válasz is lehet arra, hogy 1809-ben miért nem akarhattak

többen 1849-et. De vajon eléggé tisztán látjuk, hogy az 1800-as években a magyar politika lehetőségeit miként gondolták át egy olyan világban, amelyben az új legitimáció a gazdasági növekedés és a nacionalizmus lett, és ez a rendiségnek, valamint az abszolutizmusnak egyaránt a felszámolását kellett, hogy jelentse? Dessewffy József világosan felismerte az alternatívát és a politika alapkérdését, hogy „mit-miért”. Vissza is rettent, amikor látnia kellett, hogy a magyar felvilágosodás és liberáliszmus folytonosságát kiteljesítő nemzedék miként bontja le a „feudále szisztémát”, miközben, mint Poór János idevágó tanulmányai is érzékeltették, ő maga is hozzájárult a rendszerváltoztatáshoz.

Poór János, amikor mintegy jó évtizede a nemhivatalos Magyarországról értekezett, a nemesség sokat ígéro polarizálódásáról írt, és felrótta Berzeviczy Gergelynek, hogy „nem árnyalta a nemességet”. Most tagolatlan maszszaként jelentette meg a nemességet, amely – akkor – nem élt a kínálózkodó lehetőségekkel. Kitűnően sikerült korábbi könyve és jelen munkája – dialektikájuk révén is – kiegészítik egymást. Jelen munkája – mint előljáróban hangoztattam – fontos, hiánypótló mű, filológiai elemzéseivel és szemléletével egyaránt gazdagítja tudásunkat, beépül abba a nagy „házi vitába”, amely történetírásunk dinamizmusát is biztosítja, miközben nemzedékek és egyének közös gondolkodásának, dialógusának vonulatába illeszkedik, és abban előkelő helyet foglal el. A munka társadalmi hasznossága abban is rejlik, ahogy ellentmond a szokványos heroikus modellnek. Kiemény mementó a totális nosztalgiazás ellenében. A paragrafusok történeti-filológiai elemzése egyfajta – H. H. Stahl kifejezésével – „tényfördő”. Az elemzésekben állam és társadalom viszonyának tartós, hosszú távon érvényesülő mozzanatai – Nicolae Iorga kifejezésével: „történelmi állandóságai” – tárulnak fel. Ez pedig példa arra, hogy történettudomány a jelen tudománya is, hiszen – mint Hajnal István hangsúlyozta – minden osztálytársadalom olyan, mint a rendisége, és ez vonatkozhat arra is, ami utána következik, miközben – úgyahogy – a nagy pillanatok vonzásában élünk, éldegélünk.

Miskolczy Ambrus